

6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 332.68:338.483.13 (477)

Мареха І.С.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин,
Сумський державний університет

ЗЕМЛЯ ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРНИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ

У статті досліджено етнокультурний потенціал українських земельних ресурсів. З огляду на результати аксіологічного аналізу досліджено умови висококультурного землекористування. Доведено, що стан земельних ресурсів в Україні є комбінацією елементів матеріальної та духовної аграрної культури. В реаліях української економіки виокремлено культурну квазіренту, під якою розуміється рентоподібний дохід, що вилучається державою в результаті унікального права власності на земельні ресурси з метою їх збереження та охорони. Проведено порівняльний аналіз концепцій «земля-капітал» та «земля-актив».

Ключові слова: земля, культура, нація, капітал, квазірента.

Вступ. Земельні ресурси мають унікальне значення для економічного розвитку України. Залишаючись традиційним чинником експортної орієнтації виробництва, земля виступає запорукою української глобальної конкурентоспроможності. Незважаючи на високі показники землеємності експортно орієнтованої продукції [1], що вказує на нерациональне використання земельних ресурсів, економіка України має яскраво виражений аграрний характер. Окрім виконання суто економічної функції, земля в Україні має потужний етнокультурний потенціал. Це пов'язане з тим, що становлення самосвідомості українського народу століттями відбувалося в лоні вдосконалення аграрної культури, яка впливала на формування хліборобського менталітету праукраїнців. І навіть тепер, в умовах глобалізації та вестернізації, у структурі менталітету сучасних українців можна виокремити яскраво виражений архетип природи та стереотип землі-годувальниці.

Аналіз останніх наукових досліджень. У рамках концепції екологічної економіки земельні ресурси досліджуються переважно як природний капітал. Основне трактування поняття «природний капітал» полягає в розумінні його як фонду, що продукує потік природних ресурсів та послуг [2]. Розвиток концепції природного капіталу підтримується в дослідженнях Х. Дейлі, П. Рао, М. Сальникова, І. Глазиріної, В. Вовка, Л. Мельника, О. Кашенка, О. Балацького, О. Теліженка, О. Веклич та інших вчених. Проте в

науковій літературі відсутні спеціальні дослідження земельних ресурсів як етнокультурного компонента довкілля. Вирішення зазначеного питання обумовило вибір теми дослідження.

Мета статті полягає в етнокультурному аналізі земельних ресурсів України. Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань:

- 1) аналіз етнокультурного потенціалу земельних ресурсів;
- 2) дослідження умов висококультурного землекористування;
- 3) виокремлення культурної квазіренти в реаліях української економіки.

Викладення основного матеріалу. Стан земельних ресурсів в Україні є комбінацією елементів матеріальної та духовної аграрної культури. Етнокультурний потенціал земельних ресурсів ґрунтується на останній. Саме сфера землекористування є тим духовним осередком, де формуються та передаються від покоління до покоління екологічні цінності українського суспільства. Для характеристики українського хліборобського менталітету використаємо етнокультурний канал, який представлений словесною народною творчістю у формі прислів'їв та приказок [3; 4]. На підставі аналізу усних етнокультурних джерел автор ставить завдання ідентифікації екологічних цінностей, що були споконвіку притаманні українській ментальності, та оцінювання можливості їх інкорпорування у сучасну систему раціонального землекористування.

Застосування емпірично-раціонального підходу до вивчення цінностей в українському суспільстві дає змогу констатувати факт існування народної трудової практики обробітку землі та колосального сільсько-господарського досвіду, що передався від покоління до покоління. Зародження культури обробітку ґрунту серед українців ознаменувало новий етап розвитку сільськогосподарського землекористування на засадах раціональних економічних відносин. Економічні концепції природознавства, що розкривають сутність екологічних цінностей, пропонується розглянути в такій послідовності: факторно-пропорційні, мультиплікативні, вартісно-розподільчі, конс'юмеристичні, первинно наукові, інституціональні.

Факторно-пропорційний підхід передбачає розгляд сільськогосподарського землекористування як сферу залучення первинних факторів виробництва. Величина економічних результатів господарської діяльності є прямо пропорційною внеску виробничих факторів, зокрема основного капіталу (агротехніки), обігового капіталу (органічних добрив і посадкового матеріалу), праці, часу.

- 1) *Хто землю удобряє, тому й земля повертає.*
- 2) *Глибше орати – більше хліба мати.*
- 3) *Роби, роби, то й матимеш, посій жито, то й жатимеш.*
- 4) *Хто перший сіє, той перший збирає.*
- 5) *Що посієш, те й зійде.*

Різновидом факторно-пропорційного підходу є мультиплікативний, положення якого ґрунтуються на можливості одержання багатократної економічної віддачі від капіталовкладень у вигляді підвищеної урожайності сільськогосподарських культур завдяки синергетичній взаємодії факторів виробництва.

- 1) *Поле угноїш – урожай подвоїш.*
- 2) *Посій в погоду – більше приплоду.*
- 3) *Днем раніше посієш, на тиждень скоріше збереш.*
- 4) *День у жнива рік годує.*
- 5) *Посій в пору, будеш мати зерна гору.*

За вартісно-розподільчого підходу цінність земельних ресурсів полягає в їх здатності приносити дохід. Економічний ефект у вигляді зібраного урожаю ототожнюється з формою суспільного багатства (переважно золотом), що перерозподіляється на користь працюючих селян.

- 1) *Як зерно зродиться, то золото само прикотиться.*
- 2) *Земля – мати багатства.*
- 3) *Хто стане орати, той буде багатий.*
- 4) *Як будеш рано орати, то й не будеш бідувати.*
- 5) *Земля багата – народ багатий.*

Конс'юмеристичний підхід підкреслює високу цінність стабільного споживання селянами продуктів землеробства в умовах натурального господарства, що гарантує їм продовольчу безпеку. Джерелом продовольчої безпеки є хліборобська праця та агрономічні знання.

- 1) *Поки жнемо, поти й їмо.*
- 2) *Сій хліб у годину – будеш їсти кожену днину.*

- 3) *Плуг та борона не багаті, а весь світ кормлять.*
- 4) *Швидше жніть до обніжка, там стоїть пирогів діжка.*

Первинно науковий підхід розвивається на фундаментальних принципах взаємообумовленості економічних та природних законів, які були відкриті селянами на основі хліборобських спостережень та в результаті господарського освоєння природи.

- 1) *Зійшов сніжок – берись за плужок.*
- 2) *Земля зігрілась – сій ярину.*
- 3) *Чисто засієш – чисто і звієш.*
- 4) *Поле рік дармує, а за три вродить.*
- 5) *Чим нива чорніша, тим хлібець біліший.*

Інституціональний підхід апелює до необхідності формування інституту приватної власності у сфері сільськогосподарського землекористування, оскільки індивідуальні майнові права здатні підвищити зацікавленість самозайнятого землероба в економічних результатах господарської діяльності.

- 1) *Чия земля, того і хліб.*
- 2) *Чия земля, того й сіно.*
- 3) *Щоб лиха не знати, треба своїм плугом та на своїй ниві орати.*

Трансформація природних ресурсів у національний культурний капітал забезпечується за умови раціонального землекористування. Обґрунтуємо відповідні рекомендації.

1) Економічна політика у галузі сприяння сталому розвитку загалом та органічному землеробству зокрема повинна враховувати, що праукраїнські землероби були творцями сучасної аграрної культури. Колосальний досвід раціонального землекористування дає змогу зробити припущення про тривалий період існування в історії української держави екологічної субкультури сталого розвитку. Раціональне землекористування зводилось передусім до застосування органічних добрив та рослин-сидератів, що свідчило про існування традицій органічного землеробства. Відновлення цих екологічних традицій є запорукою сталого розвитку. Економічна доцільність вирощування екологічно чистої продукції у сучасних умовах обумовлена вищими цінами реалізації на органічну продукцію та постійно зростаючим попитом на неї з боку соціально відповідального споживача.

2) Економічна політика у галузі стимулювання національної конкурентоспроможності повинна враховувати, що наявність позитивного екологічного досвіду гарантує українцям значні національні конкурентні переваги у землеробстві перед іншими народами, у яких відповідний досвід відсутній. Якщо використовувати класичний підхід А. Сміта до розуміння конкуренції, то стає очевидним, що Україна володіє абсолютними конкурентними перевагами у забезпеченні продовольчої безпеки на міжнародному та національному рівнях внаслідок економії транзакційних витрат на опанування та долучення нових поколінь до аграрної культури завдяки використанню колосального досвіду попередників. Граничні транзакційні витрати

агентів землекористування на отримання базових агротехнічних знань та екологічної інформації наближаються до нуля.

3) Економічне регулювання ринку земельних відносин має спиратись на постулат про те, що приватна власність робітника на землю є економічним стимулом високоефективного землекористування. З метою економії витрат індивідуальні майнові права мають бути опосередковані колективними формами організації землеробської праці. Найбільш оптимальними з точки зору українського менталітету є сільськогосподарські структури кооперативного або сімейного типу (*Добре там живеться, де гуртом сіється і орється*). Окрім виконання суто економічної функції, приватна власність викликає у землероба почуття власної гідності та емоційної комфортності, попереджає психологічний стан відчуження, за якого робітник втрачає цікавість до роботи. До того ж менталітет українця-землероба є кордоцентричним. Останнє означає, що в системі заохочувальних чинників землеробської діяльності неабияку роль відіграє емоційний фактор, а саме любов до землі (*Доглядай землю плідну, як матір рідну. Степ, поля – розкіш моя*). Тому економічне регулювання земельних відносин необхідно здійснювати з урахуванням ментального чинника, який проявляється у визнанні українцями землі як невід'ємної складової національного багатства та народного надбання.

Економічний аналіз земельних ресурсів має свою специфіку, яка, зокрема, полягає в необхідності дослідження такої еколого-економічної категорії, як земельна рента. В рамках вирішення поставленого нами завдання щодо системного аналізу поняття земельної ренти особливий науковий інтерес має праця А. Жулавського та Н. Сидоренко [5]. Пропонуємо доповнити це дослідження класифікацією науково-методичних підходів до розуміння поняття «земельна рента». В основу класифікації покладемо такі критерії:

1) за способом утворення ренти виділяються диференційна рента I (додатковий дохід від використання більш родючих земель); диференційна рента II (дохід від вкладення додаткових факторів виробництва з метою підвищення продуктивності землі);

2) за способом вилучення ренти розрізняються рента як дохід власника землі (винагорода за працю, премія тощо); рента як плата за користування землею (орендна плата, земельний податок тощо);

3) за способом привласнення ренти виділяються абсолютна рента (платіж, який стягується з користувача земельними ресурсами незалежно від рівня їх родючості та місця розташування); монопольна рента (форма економічної реалізації права власності на унікальні родючі землі);

4) за способом формування джерела цінності розрізняються земельна рента, що залежить від ціни (прибичником є Д. Рікардо); ціна, що залежить від земельної ренти (прибичником є А. Сміт).

В основу нашого дослідження покладемо підхід класика економічної теорії Д. Рікардо. За його концеп-

цією рента утворюється за умови існування приватної власності на землю. У зв'язку з цим учений зазначав, що якщо би повітря й вода могли стати чиеюсь власністю, то й вони би приносили ренти [6, с. 212]. У країнах, де не існує приватної власності на землю, рента не утворюється, оскільки «ніхто не стане платити за користування землею, якщо є <...> маса ще не привласненої землі, якою може розпоряджатися кожний, хто захоче обробляти її» [7, с. 438]. Фактично вчений досліджує економічну ренту як частку «продукту землі, яка виплачується землевласнику за користування первісними і непорушними силами природи» [7, с. 436]. Згідно зі статтею 13 Конституції України «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу» [8]. Отже, земельний фонд України є всенародним надбанням, отже, не приносить економічної ренти за підходу Д. Рікардо. Оскільки вільного ринку землі в Україні поки що не існує, земельні ресурси перебувають у всенародній власності та становлять національне багатство нашої країни. В такому разі землі генерують культурну квазіренту як альтернативу ринковому доходу. Держава гарантує охорону земельного фонду, тобто культурна квазірента вилучається на природоохоронному рівні. Ринкова ж рента вилучається на рівні природо-відтворення та екологічно-конструктивного природо-перетворення. Конкретизуємо еколого-економічний зміст поняття «культурна квазірента», під якою пропонується розуміти рентоподібний дохід, що вилучається державою в результаті унікального права власності на земельні ресурси з метою їх збереження та охорони.

Графічна інтерпретація економічної ренти та культурної квазіренти представлена на рис. 1.

Як видно з рис. 1, ринок землі описується двома змінними, а саме попитом на землю та інвестиціями у земельні ресурси. Оскільки пропозиція землі нееластична, тобто характеризується фіксованою та незмінною величиною, пропонуємо абстрагуватися від неї. В умовах закритого ринку землі інвестиції в придбання земельних наділів дорівнюють нулю. Держава несе витрати, пов'язані з особливою охороною земельних ресурсів [8], тому величина інвестицій може набувати від'ємного значення, інкорпорує у природоохоронні затрати. Тоді землі становлять загальне національне надбання й генерують культурний рентоподібний дохід.

Зі зростанням попиту на землю, зокрема з боку закордонних інвесторів, підвищується ймовірність зняття заборони на продаж земель сільськогосподарського призначення та формування відкритого ринку, який дає змогу отримувати економічну ренту власникам земельних наділів. У такому разі земля виступає економічним активом. Земля-актив здатна генерувати прибуток, на відміну від землі-капіталу, що акуму-

лює екологічні, культурні та духовні цінності народу. Порівняльна характеристика досліджуваних концептів наведена в табл. 1.

Проаналізуємо положення концепту «земля-капітал», наведені в табл. 1. Держава від імені українського народу є власником земельних ресурсів в Україні. Відповідно до статей 13 та 14 Конституції України [8] держава гарантує право власності на землю українським громадянам та юридичним особам, які мають намір здійснювати господарську діяльність, не заподіюючи шкоди людині й суспільству. Фактично держава виступає гарантом природо-ресурсної безпеки в українському суспільстві, дбаючи про якість навколишнього природного середовища. Земля як резервуар акумулювання екологічних цінностей виступає етнокультурним компонентом довкілля. В такому разі традиційні економічні функції земельних ресурсів, зокрема фактор виробництва, предмет праці, середовище для розташування промислових об'єктів, доповнюються етнокультурною функцією. Ця функція полягає в позиціонуванні земельних ресурсів як національного багатства, що задекларовано в Конститу-

ції України та виражається через ознаки менталітету українців як землеробської нації. Тобто можна стверджувати, що серед представників усіх країн українцям притаманні постійні агрокультурні цінності, що формуються на основі архетипу землі у структурі землеробського менталітету. Сфера сільськогосподарського землекористування, зокрема землеробський менталітет, є винятковою з точки зору формування культурної квазіренти в українському суспільстві. Додатково підкреслимо, що носієм екологічних цінностей, тобто культуртрегером, у сфері землекористування є український народ з притаманним йому екологічно-атрибутивним світоглядом.

Висновки. Ставлення українців до землі як джерела продовольчої безпеки забезпечує її аграрну спеціалізацію на світовій арені. Усвідомлення українцями ролі гаранта світової продовольчої безпеки тісно пов'язане передусім з культурними факторами. Родючі ґрунти як національний природний капітал мають еколого-культурне значення для економіки нашої держави. Пошук економічних механізмів вилучення культурної квазіренти визначає напрями подальших досліджень.

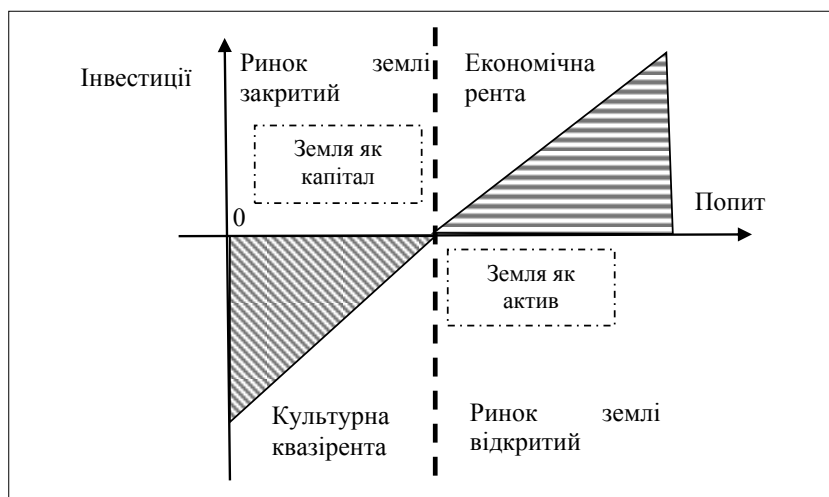

Рис. 1. Економічна рента та культурна квазірента в системі земельних відносин

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Земля-капітал та земля-актив

Критерій	Земля-капітал	Земля-актив
Власник	Держава	Інвестор
Земля	Етнокультурний компонент довкілля	Фактор виробництва
Рента	Культурна квазірента	Економічна (ринкова) рента
Ринок землі	Закритий	Відкритий
Мета	Збереження національного багатства	Вилучення прибутку
Базова цінність	Архетип землі	Стереотип ефективності
Рівень впливу	Природо-охорона	Природо-відтворення, природо-перетворення
Культуртрегер	Народ	Підприємець

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

1. Тарасова В. Міжгалузева диференціація рівнів землемісткості сільськогосподарської продукції. Ефективна економіка. URL: www.economy.nauka.com.ua/-index.php?operation=1&iid=372.
2. Вовк В. Екологічна економіка – від доктрини до політики: доповідь на засіданні «круглого столу» з екологічної економіки в НаУКМА. URL: <http://clubofrome.org.ua>.
3. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / упорядн. М. Пазяк. Київ: Наукова думка, 1989. 480 с.
4. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / упорядн. М. Пазяк. Київ: Наукова думка, 2001. 392 с.
5. Жулавський А., Сидоренко Н. Рента в системі економічних відносин. Вісник СумДУ. Серія «Економіка». 2012. № 2. С. 131–137.
6. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. / за ред. В. Базилевича. Ч. 1. Київ: Знання, 2006. 582 с.
7. Рикардо Д. Начала политической экономии. Классика экономической мысли: сочинения / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. 1025 с.
8. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами та доповненнями).

ЗЕМЛЯ КАК НАЦИОНАЛЬНЫЙ КУЛЬТУРНЫЙ КАПИТАЛ УКРАИНЫ

В статье исследован этнокультурный потенциал украинских земельных ресурсов. С учетом результатов аксиологического анализа исследованы условия высококультурного землепользования. Доказано, что состояние земельных ресурсов в Украине является комбинацией элементов материальной и духовной аграрной культуры. В реалиях украинской экономики выделена культурная квазирента, под которой понимается рентоподобный доход, который изымается государством в результате уникального права собственности на земельные ресурсы с целью их сохранения и охраны. Проведен сравнительный анализ концептов «земля-капитал» и «земля-актив».

Ключевые слова: земля, культура, нация, капитал, квазирента.

LAND AS A NATIONAL CULTURAL CAPITAL OF UKRAINE

The ethno-cultural potential of the Ukrainian land resources is investigated in the article. Based on the results of axiological analysis, the terms for highly cultural land usage are investigated. It is proved that the state of the Ukrainian land resources is a combination of the elements of material and spiritual agrarian culture. In the reality of the Ukrainian economy, a cultural quasi-rent was revealed. Quasi-rent is a rent-like income being withdrawn by the state as a result of its unique ownership right for land resources in order to protect them. The concepts of land-capital and land-asset are compared.

Key words: land, culture, nation, capital, quasi-rent.